

29 ינואר 2023

תוכנית המרגלים הרוסים בכיסוי עמוק: בין עבר לעתיד¹

שוכל בן יאיר²

רבים בעולם מכירים את הסדרה "האמריקאים",³ אבל לא בהכרח את תוכנית היומינט עליה הסדרה מבוססת. מדובר על תוכנית הבלתי-חסיים (illegals),⁴ תוכנית מיוחדת שפועלת ברחבי העולם תחת גופי המודיעין הרוסים ומכשירה אנשי מודיעין לפעול במדינות זרות תחת זהות בדויה. בדומה לפעילויות יומינט רבות, העידן הדיגיטלי מערים קשיים רבים גם על תכנית הבלתי-חסיים, לכן

בעיני המערב התוכנית הזו מיושנת ומעידה על רמה טכנולוגית נמוכה של הרוסים. הדעה הרווחת במערב הייתה שהרוסים הפסיקו את התוכנית הזו, עד שבשנת 2010 הדעה הזו הוכחה כשגויה כאשר עשרה סוכנים נחשפו ונעצרו בארה"ב על-ידי ה-FBI.

הזרקור נכתב בהשראת המאמר "תכנית הבלתי-חסיים של המודיעין הרוסי: נכס מתמשך" מאת קווין רייהל,⁵ שהתבסס בין היתר על מקורות רוסיים כמו עריקים ובכירי מודיעין לשעבר. בנוסף, חלקים מהזרקור מבוססים גם על מחקרים שעוסקים בתרבות אסטרטגית רוסית.⁶

¹ תודה לד"ר יעקב פלקוב על עצות מועילות בכתיבת הזרקור, ד"ר פלקוב הוא עמית מחקר בכיר במכון לחקר המתודולוגיה של המודיעין ומומחה לקהילות מודיעין זרות. תודה גם לפרופ' דימה אדמסקי על הפניות למקורות מועילים, פרופ' אדמסקי הוא ראש מסלול המצטיינים לאסטרטגיה וקבלת החלטות בתואר בממשל באוניברסיטת רייכמן ומומחה לתרבות אסטרטגית רוסית.

² עוזרת מחקר במכון לחקר המתודולוגיה של המודיעין.

³ הקרדיט על תמונות ופוסטרים מהסדרה "האמריקאים" נתון לערוץ הכבלים האמריקאי FX.

⁴ המונח המקורי ברוסית בתעתוק לאנגלית – Nelegaly. התרגום המקובל של המונח הזה לעברית הוא "בלתי-חסיים" – מקורו בעובדה שהאנשים האלה פועלים ללא חסינות דיפלומטים, בשונה מעמיתיהם שפועלים מתוך שגרירויות ונהנים מחסינות דיפלומטית.

⁵ קווין רייהל הוא מרצה במרכז ללימודי מודיעין וביטחון באוניברסיטת מיסיסיפי וכתב ספר על שירותי המודיעין הרוסים. Riehle, K.P. (2020).

Russia's intelligence illegals program: an enduring asset. Intelligence and National Security, 35(3), 385-402.

⁶ Adamsky, D. (2010). *The Culture of Military Innovation: The Impact of Cultural Factors on the Revolution in Military Affairs in Russia, the US, and Israel*. Stanford University Press; Adamsky, D. (2020). Russian campaign in Syria—change and continuity in strategic culture. *Journal of Strategic studies*, 43(1), 104-125; Falkov, Y. (2022). Intelligence-exalting strategic cultures: a case study of the Russian approach. *Intelligence and National Security*, 37(1), 90-108.

רקע על תוכנית הבלתי-חסויים

תוכנית הבלתי-חסויים נוסדה ברוסיה בשנת 1922 ומאז הייתה בשימוש שירותי הביון הסובייטים, ובהמשך של ה-SVR (מודיעין החוץ) וה-GRU (המודיעין הצבאי). בתחילה, הבלתי-חסויים נשלחו בעיקר למדינות שלא היו איתן קשרים דיפלומטיים ולכן לא היה בהן ריגול בכיסוי דיפלומטי, ומטרתם המרכזית הייתה ביסוס תשתית מודיעינית שיכולה לפעול בעת נתק מוחלט בין רוסיה לבין מדינת היעד.

לאורך 101 שנות פעילותה של התוכנית נחשפו בלתי-חסויים רבים שפתחו צוהר להיקף פעילותם. בין הבלתי-חסויים המוכרים שנחשפו ניתן למנות את העשרה שנתפסו על-ידי ה-FBI בארה"ב, אבל היו נוספים. רק בשנת 2022 נחשפו מגוון בלתי-חסויים, חלקם פעלו עשרות שנים, כמו זוג בלתי-חסויים שפעל למעלה מ-23 שנים בשוודיה וכנראה אסף מודיעין על טכנולוגיה צבאית.⁷ לעומתם, בהולנד נחשף בלתי-חסוי בתחילת פעילותו שניסה לחדור לבית הדין הפלילי בהאג.⁸ גם בנורבגיה נחשף בלתי-חסוי, שם עבד כאקדמאי מאז שנת 2021.⁹ פעילותם לא פסחה על ישראל, כאן נתפס בלתי-חסוי בשנת 1973, והוא פעל לחידוש קשר עם מקורות בעקבות ניתוק היחסים הדיפלומטיים בין ברית המועצות לישראל.¹⁰ אלה מספר דוגמאות שממחישות את היקף היעדים ותחומי העניין בהם הבלתי-חסויים עוסקים.

יומינט לעומת טכניט¹¹ בעידן הדיגיטלי

התפתחות הטכנולוגיה מקשה על מבצעי יומינט חשאיים, במיוחד ככל שנכנסים לשימוש אמצעים ביומטריים, מצלמות מעקב, נתוני עתק, ועוד. מעבר לסיכון בחשיפת המרגל עצמו, אמצעי מעקב מתקדמים אף מאפשרים לעקוב אחריו ולסכל את המבצע כולו. מנקודת מבט מערבית עצם הטמעת אמצעים אלה לא רק מערימה קשיים על היומינט, אלא מאיימת על עתידו.

לצד הקשיים המוערמים על היומינט, הפופולריות של מבצעי הסייבר מתעצמת ממגוון סיבות,

⁷ Hivert, A.F. (November 28, 2022). *The Russian spy couple caught in the 'burbs: In Sweden, 'The Americans' plays out in real life*. Le Monde.

⁸ Muniz, L. (June 16, 2022). *Dutch say they stopped Russian spy from infiltrating International Criminal Court*. Politico.

⁹ BBC. (October 26, 2022). *Norway arrests man accused of being Russian spy*.

¹⁰ הבר, א. ומלמן, י. (2002). המרגלים: פרשיות הריגול במדינת ישראל. ידיעות אחרונות וספרי חמד.

¹¹ המושג "טכניט" מתייחס למודיעין בטכנולוגי ולשימוש בטכנולוגיה לצרכים מודיעיניים.

אחת הסיבות היא הנגישות למדינות רחוקות ולרשתות מגוונות בלי שצריך לצאת ממטה הארגון. הרוסים לא תמיד מנצלים את היתרון הזה, ושולחים את תוקפי הסייבר שלהם אל מדינות היעד.¹²

גורמים להמשך הפעלת הבלתי-חסויים

ניתן לזהות מספר סיבות להמשך קיומה של תוכנית הבלתי-חסויים גם בעידן הדיגיטלי, והן עולות בקנה אחד עם התרבות של גופי המודיעין הרוסים.

1. **גאווה ויוקרת העבר** – ברוסיה יש האדרה מתמשכת של בלתי-חסויים מהעבר שביצעו את משימותיהם בהצלחה רבה, והיוקרה של התוכנית הזו מקשה על כל שיח שמתנגד אליה, התנהלות שמתחברת למאפיין התרבותי לפיו הרוסים אוהבים המשכיות ולא נוטים לבצע שינויים משמעותיים. לכך מתווסף החיבור האישי של פוטין לתוכנית הבלתי-חסויים והערכתו אליה, דבר שבעקבות אופייה האוטוריטרי של רוסיה מקשה אף יותר על ביטול התוכנית.

2. **עידוד אלתורים ונחישות למצוא פתרונות** – מאז הקמתה תוכנית הבלתי חסויים נתקלה בבעיות מגוונות, החל בעריקת בלתי-חסויים שחשפו רשתות שלמות ועד זיהוי המרגל על-ידי מישהו במדינת היעד. לאורך השנים הרוסים דחו טיפול בבעיות שעלו בתוכנית הבלתי-חסויים, וכשלא נותרה ברירה הם הפגינו נחישות למצוא פתרונות ולבצע בה התאמות. מאפיין זה מתחבר לאופי הרוסי שמעודד אלתורים, תיקון תוך כדי תנועה וביצוע התאמות קטנות ונחוצות לנסיבות המשתנות. כך לדוגמה, בעבר היו רק בלתי-חסויים שאימצו זהות

בדויה לא-רוסית ("הסוג הישן"), בעוד בעידן הדיגיטלי יצרו "סוג חדש" של בלתי-חסויים, שהם רוסים בעלי אזרחות כפולה שמאמצים זהות בדויה רוסית, אותה יותר

קשה לחשוף, ובהמשך מחזקים את הכיסוי על-ידי אימוץ שמות זרים. למעט סוג הזהות

¹² Sherman, J. (November 18, 2022). GRU 26165: The Russian cyber unit that hacks targets on-site. Atlantic Council.

הבדויה, שני סוגי הבלתי-חסויים מתנהלים בשיטות זהות. שניים מהבלתי חסויים שנחשפו בארה"ב בשנת 2010 היו מהסוג החדש.¹³

3. **ניצול היתרון של היקפי כוח אדם גדולים והתלהבות מוגבלת מטכנולוגיה – סיבה כפולה** שמתייחסת להעדפה ההיסטורית של מנהיגי רוסיה וגופי המודיעין להסתמך גם על בני אדם ולא רק על טכנולוגיה, ונטייתם לא להתאהב בטכנולוגיה. מקור העדפה זו הוא בכך שפעמים רבות בהיסטוריה רוסיה הייתה בנחיתות טכנולוגית, בעוד היה לה כוח אדם רב. **לכן לצד הכנסת טכנולוגיות לשימוש, דוגמת מבצעי סייבר, הרוסים לא ממהרים לנטוש שיטות ישנות ולא-טכנולוגיות שמבוססות על ההון האנושי, דוגמת תוכנית הבלתי-חסויים.** מעניין גם לראות שלרוב גופי המודיעין מעדיפים להשתמש באנשים שנולדו וגדלו ברוסיה כי נאמנותם יותר גבוהה, אך הם גייסו לעתים גם זרים כי יותר קשה לחשוף אותם. בעקבות הגלובליזציה והגידול בהגירה בין מדינות המאגר השני הולך וגדל. דוגמה שממחישה את חשיבות היומינט אל מול הטכנולוגיה בעיני הרוסים ניתנה בחודש שעבר, דווקא לא מתוכנית הבלתי-חסויים כאשר נחשף מרגל בצמרת המודיעין הגרמני.¹⁴

הערך המודיעיני של הבלתי-חסויים בעידן הדיגיטלי

הסיבות להמשך תוכנית הבלתי-חסויים בעידן הדיגיטלי מתחברות גם להסבר התרבותי האחרון. הן ממחישות את ההסתכלות הפרגמטית של הרוסים על האמצעים הטכנולוגיים והאנושיים, ואת הניסיון לנצל את היתרונות של כל אחד בלי להתאהב מעבר לנדרש בחדשנות הטכנולוגית.

1. **ערכיות מתמשכת – מטרה מרכזית של תוכנית הבלתי-חסויים היא המשך פעילות מודיעינית רציפה כשאנשי מודיעין בכיסוי רשמי מגורשים עד שיגיעו מחליפיהם.** גירוש כזה התרחש באופן נרחב באירופה בשנת 2022, אחרי תחילת מלחמת רוסיה-אוקראינה. לפי ההערכות, הרוסים מפצים על זה בשתי דרכים עיקריות – בלתי-חסויים, ואנשי מודיעין רוסים שמגיעים לארצות היעד שלהם לביקורים קצרים ממדינה שלישית.¹⁵ מטרה נוספת

¹³ בתמונה מופיעים 10 הבלתי-חסויים שה-FBI עצר בשנת 2010. קרדיט תמונה: U.S. MARSHALS VIA AP.
¹⁴ Schindler, J. (January 27, 2023). Germany's big Russian mole scandal gets worse — and involves America. Washington Examiner.

¹⁵ Fitsanakis, J. (January 3, 2023). Germany is prepared for projected increase in Russian spy activity, says BfV director. IntelNews.

היא **ביסוס תשתית מודיעינית שתמשיך לפעול גם במלחמה וניתוק מוחלט של היחסים** עם מדינת היעד. במקרה כזה שימוש באנשי מודיעין רוסים בכיסוי רשמי שמגיעים ממדינה שלישית לא יתאפשר והבלתי-חסויים יהיו הפתרון היחיד. שתי המטרות האלה נובעות ממנטליות המצור של הרוסים, שחוששים באופן תמידי מאסון ומאמינים שהקהילה הבינלאומית מנהלת נגדם מלחמה חשאית תמידית.

2. **ערך מוסף על הסייבר** – תוכנית הבלתי-חסויים לא נועדה רק לאיסוף מודיעין, אלא גם **למהלכים אקטיביים בשטח** שנתפסים ברוסיה כחלק מעבודת המודיעין ולא יכולים להתבצע באמצעות סייבר, לדוגמה חבלה, חתרנות מדינית וחסולים. יתרון נוסף הוא **בהבנת הלכי רוח באוכלוסייה** בעקבות הימצאותם של הבלתי-חסויים בשטח. כמו כן, לצד קיום מבצעי השפעה על התודעה ברשתות החברתיות, בלתי-חסויים יכולים **להשפיע על קביעת מדיניות** בצורה ממוקדת באמצעות יצירת קשר ישיר עם מקבלי החלטות ואף גיוסם. בלתי-חסויים גם יכולים **להפעיל מקורות יומינט** שיממשו את המטרות הנ"ל ונוספות.
3. **מינוף כישלונות לאפקט תודעתי** – היחס של הרוסים לחשיפה של בלתי-חסויים מורכב, כי מצד אחד היסטורית הם הקנו ערך נמוך לחיי אדם ומצד שני הכשרת בלתי-חסויים היא יקרה וארוכה מאוד והם לא רוצים שתדל לטמיון. לכן הרוסים עושים מאמץ למנוע את חשיפת הבלתי-חסויים, אבל אם הם נחשפים הרוסים מנצלים את החשיפות להשפעה על התודעה של יריביהם ולזריעת חששות.

סיכום

באמור, נראה שהרוסים ינסו להמשיך את תוכנית הבלתי-חסויים ולבצע לה התאמות ככל שיתאפשר להם. לכן, חשוב לא להיות שאננים בנוגע לתוכנית הזו ולא להספיד אותה לפני שיש הוכחות ודאיות לכך שהיא נגנזה, שכן לפני שנת 2010 רבים האמינו שהתוכנית הופסקה, עד שבאותה שנה נחשפו עשרה בלתי-חסויים על אדמת ארה"ב.¹⁶ נקודה זו נכונה גם לגבי מדינת ישראל, שבעבר שימשה כתחנת עצירה למספר בלתי-חסויים. ישראל מהווה תחנת מעבר טובה עבורם בגלל הקלות היחסית בה ניתן לקבל אזרחות ישראלית, ובגלל שרוסים רבים נולדו בארץ וחזרו עם הוריהם לרוסיה בילדותם, כך שיש להם מסמכים אותנטיים והם

Walker, S. (May 7, 2016). The day we discovered our parents were Russian spies. The Guardian. ¹⁶

יכולים להיות בלתי-חסויים מהסוג החדש. לחלופין, אנשים אחרים יכולים להשתמש במסמכי הלידה האוטנטיים שלהם שהונפקו בישראל.¹⁷

מנקודת מבט מתודולוגית, ניתוח הסיבות להמשך תוכנית הבלתי-חסויים מבליט את הגישות השונות של ארגוני מודיעין במדינות שונות כלפי היתרונות והחסרונות של העידן הדיגיטלי. הניתוח גם ממחיש את האופן שבו הבנת התרבות האסטרטגית והמודיעינית של היריב מסייעת להסביר את התנהגותו. לבסוף, התבוננות על הגישה הרוסית ממחישה את היתרונות שעדיין קיימים ליומינט לצד הטכנולוגיה ואת היכולת למצוא פתרונות שיאפשרו את המשכיותו של היומינט.

¹⁷ מבוסס על שיחה עם ד"ר יעקב פלקוב.